

Folklor a magyar művelődéstörténetben

Egy interdiszciplináris konferenciasorozat és a magyar folklorisztika útkeresése a 21. században

Minden tudományág számára szükséges időnként meghatározni a saját kereteit, így a magyar folklorisztika tárgyának, módszerének, határainak újragondolása is igen időszerűvé vált az ezredforduló után. Annak érdekében, hogy a kutatóknak alkalma nyíljon ezeket a kérdéseket megvitatni, az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Népköltészet Osztálya¹ 2004-ben konferenciasorozatot indított *Folklor a magyar művelődéstörténetben* címmel, interdiszciplináris keretbe helyezve a központi kérdést: a folklor fogalmát és lehetséges megközelítési módjait a 21. század elején.² A konferenciasorozat központi célkitűzése „a folklor szerepének, helyének újragondolása a magyar művelődéstörténetben, a társtudományokkal és -művészetekkel való kapcsolódási pontok vizsgálata” volt.³

Mostanáig öt konferencia került megrendezésre folkloristák és a társtudományok képviselőinek részvételével. Elsőként az *irodalom* (2004), majd a *vizuális kultúra* (2005), a *történelem* (2006), a *zene* (2007), és legutóbb a *nyelv* (2008) jelentette a folklor mellé helyezve az egyes tanácskozások keretét. A konferenciákat követően szerkesztett tanulmánykötet⁴ formájában láttak napvilágot az előadások, gyakran jelentősen bővebb, kidolgozottabb formában a szóban elhangzottnál.

A konferenciákat igen nagy figyelem kísérte mind a folkloristák, mind az érintett tudományterületek kutatói részéről. Az egyes tanulmányok témaválasztása igen szerteágazó, a nagy terjedelmű köteteket gondos szerkesztés teszi mégis áttekinthetővé és logikus felépítésűvé. Az öt kötet több mint 2000 oldalon összesen 157 tanulmányt tartalmaz, tablószerű áttekintést nyújtva a mai magyar folklorisztikáról. A nagy terjedelem és a szerteágazó tematika megfontolandóvá teszi, miképpen érdemes a köteteket bemutatni. Az egyes kötetek tanulmányainak lineáris rendben történő ismertetése nem a legcélszerűbb megoldás. Egy ilyen nagy vállalkozás egészének bemutatásánál – a konferenciasorozat célkitűzéséhez is igazodva – min-

¹ 2012 januárja óta hivatalos nevén az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének folklor témacsoportja.

² Természetesen más kezdeményezések is történtek e kérdések megvitatására, itt ezek közül csak egyet szeretnék megemlíteni, a Pócs Éva által *Tárgy és folklor* címmel 2005-ben megrendezett tanácskozást, amelynek előadásai konferenciakötet formájában megjelentek. Pócs 2008, ismerteti: Nagy Z. 2010.

³ Szemerényi 2010: 9.

⁴ Szemerényi 2005, 2007, 2007, 2009, 2010.

denképpen tanulságos kitérni arra, milyen kép körvonalazódik az olvasóban a mai magyar folklorisztikáról.

A kötetek együttes áttekintéséből kirajzolódnak a kortárs kutatás csomópontjai, azok a kérdések, amelyek a tanulmányok tanúsága szerint leginkább foglalkoztatják a harmadik évezred első évtizedében a magyar folklór (és azzal érintkező területek) kutatóit. A legfontosabb talán ezek közül a *folklór fogalma*. A meghatározásnál és körülhatárolásnál természetesen előtérbe kerülnek a folklór *határterületei* is, elsősorban a közköltészet, de emellett más területek is a nemesi szájhagyománytól a „városi népművészet”-ig. Az újragondolás, újonnan feltárt adatok, valamint új kutatói kérdésfeltevések nyomán különböző műfajok és időszakok kutatói szembesültek a korábban megkérdőjelezhetetlen *hitelesség* problémáival, valamint a *kitalált hagyomány* kérdéskörével. Ezek és más, a kérdésfeltevésben, illetve a megközelítésmódban tetten érhető visszatérő motívumok végigkísérik az öt kötetet, összekapcsolva a legkülönbözőbb témával foglalkozó egyes írásokat.

Ennek jelentősége és markánsan tetten érhető volta miatt ismertetésem két részből tevődik össze. Előbb bemutatom az egyes köteteket a megjelenés sorrendjében, azonban az egyes tanulmányok eredeti sorrendjétől elrugaszkodva. Célom a sokszor sokféleképpen összefonódó írásokat egyfajta tematikus csoportosításban bemutatni. Az ismertetés második részében pedig a fent röviden már említett kutatási csomópontokat fejtem ki valamivel részletesebben, az ezekhez köthető tanulmányok nyomán.

Előzetesen szeretném még hangsúlyozni, milyen jelentős teljesítmény egy ilyen konferenciasorozat életre hívása, és milyen értékes kiadványok jöttek létre e rendezvények nyomán. A kitartó olvasó páratlan értékű „adatbázist” kap a kezébe, a naprakész irodalmi hivatkozásokkal ellátott, szerteágazó tematikájú tanulmányok között mindenki megtalálhatja az érdeklődési területének megfelelőeket, és inspirációt nyerhet saját kutatásaihoz azokból is, amelyek tematikusan nem kapcsolódnak ahhoz szorosan.

FOLKLÓR ÉS IRODALOM

Szerkesztette: Szemerényi Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. 440 pp.

Az első kötet előszava fogalmazza meg a legtöbb elméleti kérdést, konkrétan a folklór és irodalom kapcsolatára vonatkozóan, de egyben irányt szabva a későbbi köteteknek is. A konferenciák főszervezője és egyben a kötetek szerkesztője, Szemerényi Ágnes, így foglalta össze, miért szükséges újragondolni a magyar folklorisztika határait: a hagyományos értelemben vett folklór „létrehozói, alkotói napjainkban egyre szűkebb területre szorulnak vissza. Nem állítjuk, hogy eltűnnek, mert bár a klasszikus értelemben vett parasztság Európában hovatovább a múlté,

a szájhagyományban, a szóbeliségben élő költészet azonban él. A klasszikus és hagyományosnak tekinthető műfajok – ballada, mese stb. – már régen túl vannak a virágkorukon, a szóbeliségben azonban új műfajok tűnnek fel, s hogy ennek a folyamatnak mi van a végén, azt egyelőre nem látjuk. Annyi bizonyos, hogy új szóbeliség van kialakulóban, ahol mások a műfajok, mások a törvényszerűségek.”⁵

Népköltészet és irodalom a korábbi kutatásokban leggyakrabban ellentétpárként jelent meg, viszonyítási pontot jelentett egyik a másik számára. A konferencia központi kérdései éppen ezért: „mi folklór és mi irodalom, mi a kapcsolat a kettő között, mi a szóbeliség szerepe az irodalomban?”⁶

A két plenáris előadás írásos változata nyitja a kötetet, elmélyítve a kérdésfeltevést. Voigt Vilmos a magyar folklorisztika által az esztétika és poétika kutatása terén elért eredményeket – és még inkább a hiányosságokat – összegzi. Szegedy-Maszák Mihály pedig már tanulmányának felütésében megmutatja az alapvető problémát: a kutatások és a tudományközi együttműködés akadályát jelenti a fogalmak tisztázatlansága vagy eltérő értelmezése az együttműködni kívánó tudományágak által. Nem lehet összehasonlító vizsgálatok alapja az az *időtlen és történelmen kívüli* folklór, amelynek képét a romantika megteremtette, és amely a (tudományos) közvéleményben még ma is erősen él. Szegedy-Maszák Mihály arra is rámutat, hogy „folklór és irodalom együttes vizsgálatának eddigi eredményei leggyakrabban arra vonatkoznak, miként lehet valamely egyszerű forma jelenlétét kimutatni egy irodalmi alkotásban”.⁷ Ő maga azt a következtetést vonja le – számos világirodalmi és magyar példa említése után –, hogy „a folklórvonatkozás legtöbbször annyit jelent: az írott mű szóbeli előadást utánoz”.⁸ Végül azt javasolja, hogy a folklór – irodalom, szóbeliség – írásbeliség oppozíciók helyett inkább folytonosságról beszéljünk.

A további írások hozzávetőlegesen időrendbe állítva követik nyomon a 17. századtól egészen a közelmúltig folklór és irodalom kölcsönhatását. Legtöbbjük a szerzők szorosabb kutatási területéről szolgál példával arra, hogyan jelennek meg, milyen szerepet töltenek be egyes folklór műfajok vagy szüzsék bizonyos irodalmi művekben. Kríza Ildikó azt vizsgálja, hogyan élteti tovább Dugonics András a Mátyás-hagyományt, hogyan teremt hidat a 16. századi históriás énekek és a 19. századi folklór között. Szemerkenyi Ágnes bemutatja, hogy a közmondások milyen szerepet töltenek be, hogyan szolgálnak a jellemábrázolás eszközéül az első magyar regényben (Dugonics András *Etelkájában*). Dukkon Ágnes a romantikus elbeszélő költemény műfaja és a folklór kapcsolatát elemzi; Hermann Zoltán a lakodalmi rítusok elemeit veszi számba Vörösmarty Mihály *Csongor és Tündéjében*. Bódis Zoltán Jókai Mór mesenovelláját, *A tengerszem tündérét* analizálja a népiesség szempontjából. Magyar Zoltán három hagyományréteg – egy helyi

⁵ Szemerkenyi 2005: 7.

⁶ Szemerkenyi 2005: 8.

⁷ Szegedy-Maszák 2005: 29.

⁸ Szegedy-Maszák 2005: 32.

vonatkozású verses ponyva, Arany János egy balladája és a népi mondahagyomány – kapcsolódásait igyekszik megvilágítani egy konkrét hagyománykör alapján. Tolcsvai Nagy Gábor Nagy László lírájának népiességét mutatja be, különös hangsúlyt fektetve népnyelv és irodalmi nyelv kapcsolatának kifejtésére.

Vajda András a folklórszöveg történeti diskurzusba történő beemelését, és ennek okait, következményeit vizsgálja. Dala Sára a kitalált „trójai” gyermekmondókák szerepét veszi szemügyre Szabó Magda egyik regényében. Vasvári Zoltán azt elemzi Rónay György *Lázadó angyal* című regénye kapcsán, hogyan válik egy folklórjelenség (ebben az esetben a garabonciás alakja) a mű központi szervező erejévé. Benedek Katalin a kortárs cigány irodalom irodalom-antropológiai vizsgálatára vállalkozik, Szécsi Magda prózáját állítva a középpontba. Szilágyi Miklós arra mutat rá Csalog Zsolt szépírói munkássága kapcsán, hogy a 20. századi irodalomban létezik egy vonulat, mely folklórelemekből „merítkező narrációs technikát alkalmaz”.⁹ Elemzésre kerülnek Pilinszky János verses meséi, és Mészöly Miklós egy novellája is.

A fenti írások tehát a legváltozatosabb korszakokban, műfajokban, irodalmi művekben találják meg a folklór, a szóbeliség nyomait. Ezekben hol kisebb, hol nagyobb szerephez jutnak a folklórjelenségek, néhol csak színesítik a művet, máshol formailag, tartalmilag meghatározó részét alkotják. Szerepük egészen addig terjedhet, hogy a műben hitelesítő, vagy egyenesen strukturáló funkciót töltenek be.

A felsorolt írások esettanulmány volta természetesen nem jelenti azt, hogy e tanulmányok nélkülöznek a tágabb kontextust, az elméleti megalapozást. Szemerikényi Ágnes maga is reflektál a konferencia-felhívásban felvetett kérdésekre, és elemzését nemzetközi kutatástörténeti háttérbe építi. Tolcsvai Nagy Gábor a népi – nem népi kérdéskört a kognitív nyelvészet segítségével, a népnyelv – irodalmi nyelv kérdésén keresztül közelíti meg, konkrét elemzését hosszú elméleti résszel vezeti be. Bódis Zoltán a 19. századi irodalmi népiességgel, és ehhez kapcsolódóan a folklór születésével foglalkozik hosszan.

A kötet írásainak egy másik csoportja folklór és irodalom kölcsönhatásának ellentétes irányú összetevőjét vizsgálja: milyen hatással lehetnek bizonyos szerzők vagy művek a szóbeliségre. Ezek sem feltétlenül egyszerű esettanulmányok, a szerzők változatos módszertani kérdések felvetésére ragadják meg az alkalmat. Küllös Imola Amade László (1704–1764) recepciójának és versei folklorizálódásának bemutatásával illusztrálja, hogy „irodalom, közköltészet és népköltészet között koránt sincs olyan éles határ, mint azt korábban hittük”.¹⁰ Küllös Imola ezen a konkrét szöveganyagon szemlélteti a változatképződés különböző szintjeit is, felhívva erre a modellre a szövegfilológiával foglalkozó kutatók figyelmét. Írása azon tanulmányok körébe tartozik, amelyek igyekeznek a folklorisztika által vizsgálandó terület határait újrahúzni (vagy éppen teljességgel lebontani).

⁹ Szilágyi 2005: 413.

¹⁰ Küllös 2005: 92.

Ezt a kérdéskört több más szerző is vizsgálja, egy-egy sajátos forrásanyagon bemutatva a korábbi sémákba nem illő példákat. Olosz Katalin a kéziratosságon megőrzött 1848-as hagyományokat vizsgálja, olyan költői alkotásokat, amelyek „nem a dalszerűségük okán kerültek feljegyzőik érdeklődési körébe, hanem politikai tartalmuknál fogva”.¹¹ Csörsz Rumen István a szerzői szöveg – népi szöveg oppozíciót írja felül Pálóczi Horváth Ádám *Érthetetlen éneke* kapcsán, amely a kollégiumi költészetben népszerű quodlibet-műfajba sorolható, és szerzője „tudatosan kereste a közköltészeti reflexiókat”.¹²

Orlovsky Géza egy szövegbokor kapcsán hívja fel a figyelmet arra, hogy a módosulásra való hajlam – amely a folklorisztikában variálódásként ismert, – a szöveghagyományozás általános tendenciája, korántsem csupán a népköltészeté. Javasolja a memóriából vagy élőszóból a kézírásba történő átvétel technikai mikéntjének feltárását, a „szövegeket örökítő rögzítőrendszerek” sajátosságainak feltérképezését.¹³

Szilágyi Márton az irodalomtörténet szemszögéből láttatja a két diszciplína közeledését. Hangsúlyozza, hogy bizonyos esetekben – amikor csak variánsai ismeretek egy költői szövegnek, és kérdéses mind ezek egymáshoz való viszonya, mind a szerzőség –, az irodalomtörténeti filológia tanulhat a folklorisztikai filológiától. Bevezeti ennek kapcsán az *irodalmi folklór* fogalmát bizonyos „kollektív” irodalmi alkotásokra, amelyek csak a szóbeliségben maradtak fenn.

S. Sárdi Margit kiterjedt adatbázisra támaszkodva megállapítja, hogy a kisebbségi szűzsékincs egy és oszthatatlan, továbbá műfajfüggetlen. Egy-egy szűzsé szabadon lép át egyikből a másikba, műfaji megjelenése ennek megfelelően a kortól függ: bejáráhatja például a példázat – anekdota – népmese – vicc utat. Hogy műfaji megjelenés szerint éppen a hagyományosan értelmezett folklórtudomány, vagy a hagyományosan értelmezett irodalomtudomány területére esett az adott szűzsé, azt csak a hagyomány szabta meg. A szerző hangsúlyozza, hogy éppen ezért legfontosabb a kutatások összehangolása a két tudományterület képviselői között.

A műfaji határok bizonytalanságával foglalkozik Landgraf Ildikó is, aki egy kisebb szövegbázis, Jókai anekdotái kapcsán hasonló következtetésre jut. Hangsúlyozza, hogy e műfaj a „folklorizmus és folklorizálódás állandó körforgásában él, létformája ez a körforgás”¹⁴ – így értelmetlen irodalmi és folklór anekdota között különbséget tenni, és nem szerencsés a korábbi szakirodalomban használt anekdota-adoma megkülönböztetés sem.

A műfaji határok, értelmezések, kanonizáció kérdésköréhez kapcsolhatjuk Gulyás Judit elemzését is a *János vitéz* 19. századi magyar recepciójáról, amely „eset tanulmány formájában az irodalom és a népköltészet viszonyáról alkotott képzetek

¹¹ Olosz 2005: 44.

¹² Csörsz Rumen 2005: 62.

¹³ Orlovsky 2005: 51.

¹⁴ Landgraf 2005: 246.

történetiségére irányíthatja a figyelmet”.¹⁵ Rendkívül gazdag forrásanyag alapján a szöveg műfajára vonatkozó, változatos forrásból származó reflexiókat mutatja be, megvilágítva azt, hogy egy-egy műfaj fogalma is történeti konstrukció, továbbá történetiséggel bír „az irodalom s a népköltészet mint poétikai rendszerek viszonyának eltérő felfogása”¹⁶ is.

Más jellegű műfaji kérdéseket vizsgál Boldizsár Ildikó, aki azt a kérdést járja körül különböző szempontok alapján, vajon mese-e a műmese? A bemutatás végére maradt két olyan tanulmány, amelyek nem illeszkednek a fenti csoportokba, ugyanakkor mindkettő módszertanilag fontos és egyben recens terepmunkára is építő írás.

Mikos Éva azt a kutatás-módszertani kérdést veti fel: „Mi és mi módon kutatható a 21. században, s milyen lehetőségei vannak egy mai, e társadalmat már erősen felbomló, átalakulófélben megismerő folklórkutatónak?”¹⁷ A szerző emellett érvel, hogy át kell térni az extenzívről intenzív gyűjtésre, más minőségű, problémacentrikus vizsgálatra van szükség a szövegközpontú, mennyiségi gyűjtés helyett. Konkrét elemzése a konferencia központi kérdéseire illeszkedően a ponyvák és népkönyvek folklórra gyakorolt hatását vizsgálja egy a gyimesiek körében népszerű olvasmány (Szent Genovéva története) kapcsán. Hangsúlyozza, hogy nem szövegcentrikus vizsgálatról van szó, hanem a jelenség kultúrtörténeti helyét kívánja megvilágítani.

Újszerű Keszeg Vilmos megközelítése is, aki az etnográfiai leírást mint olvasmányt vizsgálja a helyi társadalomban. Ezzel egy olyan kérdést – a néprajzi munkák helyi recepcióját – állít vizsgálata középpontjába, amellyel korábban jellemzően nem foglalkozott a magyar néprajzkutatás. Felvetései az etnográfiai leírás kapcsán hasonlóak mások megállapításaihoz a 19. századi népiesség, irodalom és folklór kapcsán: „A 19. században megjelenő etnográfia [...] jelenlétével a válsághelyzetet tette témává, s ezáltal állandósította a hagyomány státusát”.¹⁸ A szerző következtetése szerint a gyűjtés, a hagyományápolás és a gyűjtővel való együttműködés mind a *kitalált hagyomány* körébe tartozik, amelynek kérdésköréhez később még bővebben is visszatér e recenzió.

Összességében azt láthatjuk, hogy a kötet tanulmányai változatos megközelítésben vizsgálták számos műfajt és művet, sok új szempontot és elméleti kérdést felvetve. Az írások többsége és a kötet egésze is azt mutatja, hogy folklór és irodalom kapcsolatának értelmezése részleteiben és egészében is átalakulóban van a mai kutatásban. Mivel a kötet írásai egyfajta időrendben követik egymást a vizsgált témák szerint, a tanulmányokat sorban olvasva a középkori motívumoktól eljutunk egészen a jelenkori műmeséig és az etnográfiai leírás helyi olvasmányként történő megjelenéséig. Az írások további vizsgálatokra inspirálnak, és hangsúlyozzák az együttműködés fontosságát.

¹⁵ Gulyás 2005: 193.

¹⁶ Gulyás 2005: 206.

¹⁷ Mikos 2005: 305.

¹⁸ Keszeg 2005: 333.

FOLKLÓR ÉS VIZUÁLIS KULTÚRA

Szerkesztette: Szemerkenyi Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. 616 pp.

A 2005-ben megrendezett tanácskozás kiinduló kérdései (többek között „Melyek azok a folklór jelenségek/alkotások, amelyek képi megjelenítéssel társíthatók? Mi a magyarázata annak, hogy bizonyos folklór műfajok szoros kapcsolatban vannak a vizuális megjelenéssel, más műfajok viszont nem?”¹⁹) a kutatások, problémafelvetések igen széles körének bemutatására adnak teret, és az előadók éltek is a lehetőséggel. A kötet tanulmányai igen szerteágazó kérdésekkel foglalkoznak, vizsgálatuk tárgyai között egyaránt megtalálhatjuk a középkori szakrális művészetet és a mai családi fényképeket vagy a „népi médiaművészetet”. A tematikus sokszínűséghez változatos módszertani megközelítésmód is kapcsolódik. Mivel a folklór és a vizuális kultúra érintkezési pontjait napjainkig mindkét tudományág művelői elhanyagolták, a konferencia eredményes kezdeményezésnek tekinthető, amely sokoldalú képet adott arról, hogyan hat egymásra a szóbeli népköltészet és a vizuális kultúra.

A kötet felépítése itt is nagyjából az időrendi sorrendet követi, tematikus, módszertani és más szempontokat is érvényesítve. A szempontok egyike lehet, hogy miből indult ki az adott tanulmány írója: művészeti alkotásokból, formákból vagy a szűkebb értelemben vett (szóbeli) népköltészetből.

Előjáróban meg kell jegyezni azt is, hogy az öt kötet közül ez a legvastagabb. A több mint 600 oldalas terjedelemhez jelentősen hozzájárul a tanulmányokat kísérő gazdag illusztrációs anyag, ami egy ilyen tematikájú kiadvány szempontjából elengedhetetlen. A szövegközi fekete-fehér illusztrációk mellett a kötet végén 15 oldalnyi színes kép is található.

A folklór és a vizuális kultúra kapcsolatának vizsgálatát különösen fontossá teszi az a tény, hogy a (szakrális) képek – a templomi oltárképek, freskók, szobrok – már az írásbeliséget megelőzően hatással voltak a folklór hordozóira, és ezáltal a folklórra is. A kötetet Marosi Ernő írása nyitja, aki a művészettörténet nézőpontjából mutatja be a két alapvető írásmódot: az ikonikus és a narratív modust. Tanulmányában a két írásmód elválaszthatatlanságát, azok állandó kölcsönhatását hangsúlyozza. Az alapfogalmak tisztázásával, és a képek alapvetően szakrális természetének bemutatásával stabil elméleti háttérrel nyújt a kötet több írása számára, amelyek a szakrális ábrázolások narratív folklórra gyakorolt hatásával foglalkoznak. Ilyen Benedek Katalin tanulmánya az utolsó ítélet képzetkörének templomi és narratív ábrázolásairól, Takács Szilvia elemzése a népi imák és a szakrális képzőművészet (közelebről passióábrázolások) közötti szoros összefüggésekről; valamint Magyar Zoltán írása a kalotaszegi Magyargyerőmonostor templomának külső déli falában látható, 13. századi domborművön ábrázolt kép narratív kapcsolatairól.

¹⁹ Szemerkenyi 2007: 7.

Tánczos Vilmos a tárgyiasult képekről a mentális képekre helyezi a hangsúlyt, amelyek a szemmel látható jeleken kívül tárgyiasulhatnak folklórszövegekben, illetve rítusokban is. Felhívja a figyelmet a belső képek médiumköziségére, vagyis arra, hogy a különböző médiumokban megjelenő képek lényegileg azonosak. Amellett érvel, hogy a folklór nyelve ugyanúgy képi, mint a vizualitásra alapozó modern tömegkultúra, és a folklór jelei szilárd jelrendszert alkotnak. A képek funkciói közül pedig kiemeli az ábrázoló, jelképező, művészi mellett a szakrális-mágikus funkciót, amely által a kép és fogalom szétválaszthatatlanul egybefonódik – például, amikor a csíksomlyói kegyszobor a hívők számára azonosává válik magával Szűz Máriával (nem pusztán jelképezi őt). Itt tehát a szakralitás és a képek kapcsán egy teljesen más gondolatkörbe viszi az olvasót.

Az egész kötet egyik legkiemelkedőbb tanulmánya Fülemile Ágnes írása, amely a „csodás antropomorf szörnyalakok antik és középkori, irodalmi és képzőművészeti előfordulásait összegzi”.²⁰ A nagy ívű áttekintés az ókori görögöktől egészen a 19. századi tudományosság kialakulásáig mutatja be a „monstrum hominisről” alkotott képzeteket, amelyek jelentősége, hogy „a »másokról« való »vizuális gondolkodás« komplex egészének része az is, [...] hogy milyen képet alakítottak ki nemcsak a valóságos, de a fiktív »ők«-ről is”.²¹ A kimeríthetetlennek tűnő, egymással összefonódó vizuális és szöveges forrásanyagot rendkívül izgalmasan, összefüggéseiben és történetiségében mutatja be a szerző. A hivatkozások révén pedig az olvasók számára is megnyílik az út egy hatalmas (részben on-line hozzáférhető) forrásanyaghoz.

Fejős Zoltán – a másik plenáris előadó – tanulmányában két, fényképekre épülő falukrónika példáján keresztül vizsgálja a kérdést, milyen értelemben lehet a fotográfia kapcsán vizuális folklórról beszélni. Bevezeti a *folklór jellegű fotográfia* fogalmát, és leszögezi, hogy az ilyen felvételek „közösségi jelentéseket hordoznak, s kollektív önkifejezésként mutathatók be”.²² Fényképek vizsgálatára épül Iancu Laura írása is, aki a magyarfalusi paraszti használatban levő fényképek szerepét és használatát mutatja be, kiemelve a külföldön munkát vállaló családtagokkal való kapcsolattartás funkcióját. Vass Erika pedig azt vizsgálta meg, „a nemzeti kegyhelynek számító csíksomlyói búcsút, mint rituális drámát milyen módon örökítették meg fényképeken és filmekben”.²³ Mindezen írásokban tehát nem egy művészeti forma és a folklór kapcsolata a téma, hanem a vizuális kultúrát képviselő fényképek (és filmek) jelentik a tárgyat.

Más a helyzet Pócs Éva tanulmánya esetében, aki korábban készített fényképei alapján a gyimesi házbelsők „szent tárgyakkal való díszítésének komplex funk-

²⁰ Fülemile 2007: 88.

²¹ Fülemile 2007: 88.

²² Fejős 2007: 40.

²³ Iancu 2007: 423.

cionális vizsgálatát”²⁴ végezte el, egyaránt érvényesítve a kultusz, az emlékezet és a dekoráció szempontjait. Úgy látja, hogy a korábbi kutatás által általánosnak vélt *szensarok* helyett itt minden falon, az ágyak, ajtó, ablak fölött elhelyeznek szentképet és/vagy feszület, valamint dekorációs, profán tárgyakat is. Felhívja a figyelmet a kérdés összetettségére, arra, hogy a szakralitás és esztétika szempontjai együtt, finoman összehangolva érvényesülnek.

Nagy Károly Zsolt írása a *vizuális antropológia* elméleti, kutatás-módszertani kérdéseivel foglalkozik, új és nagyrészt on-line is elérhető szakirodalomra hivatkozva. A sűrű leírás korszerű megoldását javasolja, amely túllép a lineáris, textualizált leírason. Lényeges kérdésnek azt tekinti, miképpen működik a mai, változó és tagadhatatlanul vizuális kultúra, „... milyen módon s milyen áttételek mentén történik egy kultúrában a gondolkodás narratív és képi formája, illetve reprezentációi közötti fordítás, átjárás. Valamint, hogy ezek ismeretében hogyan kutatható a kultúra.”²⁵ Érdeme, hogy a napjainkban közhelyszámba menő „ikonikus fordulat” és a lokális identitás megkonstruálása kérdéseitől elindulva olyan újszerű fogalmakat helyez etnográfiai kontextusba, mint a hipertext és az interfész-metafora. Továbbá saját terepmunka-tapasztalatait megosztva mutatja be, hogyan működhet a vizuális antropológia a gyakorlatban.

A folklór és vizuális kultúra kapcsolatát vizsgáló kötet írásainak egy része különböző művészeti formákból, jelenségekből indul ki, míg mások a szűkebb értelemben vett folklórból. A művészeti jelenségekből kiinduló írások tovább csoportosíthatók aszerint, hogy a népművészet, a magas művészet vagy az iparművészet jelenti a kiindulópontot.

A hagyományos népművészet, azon belül a díszítőművészet területéről Gazda Klára a gyimesi geometrikus inghímek szimbolikáját és funkcióját elemzi. Gazdagon illusztrálva mutatja be a motívumoknak tulajdonított jelentéseket, a minták elnevezéseit, a mintaszerkezeteket – és ezek szimbolikus értelmezését, vallási és/vagy mágikus funkcióját/jelentését. Tötszegi Tekla azt elemzi, hogyan viszonyul a hímes zsebkendők díszítménye – és ennek részeként a rájuk hímzett szövegek – a kendők funkciójához. Köztes területet jelentenek a naiv festők alkotásai és a gyermekrajzok, amelyekből ugyan nagy gyűjtemény található például a Néprajzi Múzeumban, de alapos bemutatás kevés született róluk. Tátrai Zsuzsanna itt a galgamácsai gyermekrajzok jellegzetes témáit és a rajtuk megjelenő szövegtípusokat mutatja be.

A képző- és iparművészetben ihletőként jelenik meg a folklór és a népművészet, néhány írás ezt a kapcsolatot elemzi. Keserű Katalin a magas művészet néhány 20. századi példáján (képek, építészet, enviromentális művészet) mutatja be ezt a termékeny, de egyoldalú kapcsolatot. Szabó Piroska azt vizsgálja, hogyan használták fel a 19. század utolsó negyedében a lengyel iparművészet megújítására a folklórt

²⁴ Pócs 2007: 382.

²⁵ Nagy K. Zs. 2007: 53.

és a tárgyi népművészetet. Török Katalin a 20. századi magyar festészetben jelenlévő folklorizmust, és a művészek lehetséges motivációját elemzi.

Szilágyi Miklós sajátos kérdésre mutat rá egy szőnyegtervező iparművész munkái kapcsán: „ha valaki magáévá lényegítette a népművészeti forma-alakítás-hoz nélkülözhetetlenül fontos stilizálási technikát, az eredendően „nem népi”, azaz a klasszikus népművészetben nem megszokott, a népi szemlélet által még nem kanonizált lényekből, tárgyakból, objektumokból is tud – és elhithető erővel! – népművészeti *hatású* újmódi motívumokat létrehozni”.²⁶

Vasvári Zoltán a filmművészet és a folklor összetett kapcsolatának bemutatására vállalkozik. Két film összehasonlító elemzését végzi el, arra helyezve a hangsúlyt, hogy a két film „milyen képet sugároz a magyar paraszti társadalomról, a hagyományos paraszti kultúráról a magyar történelem, társadalomfejlődés adott pillanatában, meghatározott politikai-gazdasági körülmények között; milyen néprajzi, folklorélemeket *kíván*, illetve *tud* felhasználni mindehhez”.²⁷

A kötet néhány tanulmánya illusztrációkat vizsgál, olyan anyagot bemutatva, amely szövegfolklorisztikai vagy közköltészeti vizsgálódások „melléktermékeként”²⁸ gyűlt össze. Csörsz Rumen István a 17–19. századi kéziratos hagyományban megjelenő illusztrációkat mutatja be és csoportosítja, megkockáztatva a feltevést, hogy a közköltészeti hagyomány a vizuális kultúra tekintetében is közvetítő szerepet játszhatott, akárcsak az irodalmi vagy a zenei emlékek esetében. Mikos Éva a 19. századi magyar kalendáriumokból egy jól körülhatárolt téma, Árpád és a honfoglalás narratíváinak képi ábrázolásait tekinti át, megállapítva, hogy Árpád ábrázolásának néhány tipikus jegye esetében feltételezhetjük a kép elsőségét a szövegekhez képest. Ezek az írások esettanulmányokként adatokkal, valamint inspirációval szolgálhatnak bizonyos kérdések további vizsgálatához.

Domokos Mariann a 19. századi meseikonográfiát vizsgálja, néhány kiemelkedő mesegyűjtemény illusztrációi, valamint a Vígadó faliképciklusa példáján. Sármány Ilona az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* könyvsorozat néprajzi témájú illusztrációira – mint „feltárássra váró” képanyagra – hívja fel a figyelmet. Kríza Ildikó a marosvásárhelyi tükörterem szecessziós képei közül mutatja be azt a négyet, amelyek a *Vadrózsák* négy balladájának egy-egy jelenetét ábrázolják.

Landgraf Ildikó a történelmi emlékezet vizuális lenyomatait keresi egy adott témakör (az 1848-as forradalom és szabadságharc) kapcsán, egy jól körülhatárolt forrásanyagban, a 19. századi populáris grafikákban. Más írások nem konkrét szöveg-hagyomány, hanem egy tágabb képzetkör lenyomatait vizsgálják. Jankovics Marcell a csodaszarvas szimbolikáját elemzi; Kerny Terézia írása pedig krónikák és képzőművészeti alkotások alapján mutatja be Szent László tiszteletének korai

²⁶ Szilágyi 2007: 522.

²⁷ Vasvári 2007a: 553.

²⁸ Csörsz Rumen 2007a: 151.

dokumentumait és a hagyomány történeti alakulását a 12–16. században. Bódis Zoltán a konkrét szöveg-kép összehasonlítás helyett arra vállalkozik, hogy néhány kiemelt mese kapcsán megvizsgálja a látás problematikáját a népmesékben.

A kötet utolsó két tanulmánya nagyon mai kérdésekkel foglalkozik. Bár egyik szerzője sem folklorista, mégis azt mutatják, milyen messzire terjedhetnek a folklorisztika vizsgálati területének határai. Batári Zsuzsanna célja a reklámokban megjelenő „népi kultúra” vizsgálatának fontosságára felhívni a figyelmet. A reklámpszichológiát hívja segítségül annak feltárásához, milyen értékeket közvetítenek a reklámok népi elemekkel, illetve milyen sztereotípiák jelennek meg a „nép” kapcsán a 21. század reklámszakembere és általában az emberek tudatában. Sugár János tanulmánya a „városi média-népművészet” köréből hoz példákat, álláspontja szerint „népi médiaművészetként, vagy népi public artként tekinthetünk olyan megnyilvánulásokra, amikor is egy újonnan megjelent technikai eszközben rejlő lehetőség alakít ki új közösségi kommunikációs formákat”.²⁹ Ez a kérdés is megérdemelne egy alaposabb elemzést.

FOLKLÓR ÉS TÖRTÉNELEM

Szerkesztette: Szemerkenyi Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. 544 pp.

A 2006-ban megrendezett konferencia két fő témája a történelmi jelenségek folklorizálódása és a folklór történetisége volt, az egyes írások pedig ez esetben is számos területet érintettek. Kiemelt figyelmet kapott az egyéni és a közös történelem kapcsolatának vizsgálata, különösen a 20. századi világháborús történetek, valamint az 1956-os forradalomra vonatkozó emlékezések. Olyan elvi, elméleti kérdések is elemzésre kerültek, hogy vajon használható-e a folklór történeti forrásként, és mit jelenthet a (történelmi) hitelesség a folklórban? Az előszó hangsúlyozza azt is, milyen alapvető igény indokolja folklór és történelem kölcsönhatásának elemzését: „az a törekvés, hogy meghatározzuk magunkat, hol a helyünk a világban”.³⁰

A kötet legtöbb írása változatos egybefonódásokat vizsgál, meghaladva azt az előfeltevést, mely szerint a történeti források a valóságot tartalmazzák, míg a folklór pusztán költészet. Módszertani szempontból is jelentősek és nagyon érdekesek azok a tanulmányok, amelyek olyan, a folklorisztikában kevésbé bevett fogalmakat állítanak a vizsgálat középpontjába, mint a kulturális emlékezet, a kitalált hagyomány, a populáris kultúra és a történelmi tudat.

Mivel a kötetről már megjelent egy részletes, minden egyes írást röviden bemutató recenzió,³¹ megengedhető, hogy itt szubjektív válogatás alapján egyes ta-

²⁹ Batári 2007: 591.

³⁰ Szemerkenyi 2007b: 7.

³¹ K. Csizy – Kovács 2010.

nulmányokról ne ejtsek szót, bizonyos (a szövegfolklorisztika szempontjából) kiemelkedően fontos írásoknál viszont hosszabban időzzenek.

Az első plenáris előadó, Gyáni Gábor írása a történelemtudományban bekövetkezett szemléletváltást mutatja be, amelynek eredményeként már nem megkérdőjelezhetetlen dogma az, hogy a történelmi tudat egyedüli adekvát megnyilatkozását a történetírói megismerésben találja meg.³² Ennek megfelelően a múlt elbeszélésének különböző temporalizációjú, de egyaránt adekvát gyakorlatának tekinthető az időtlen *mítosz*, a „történelmi időre utaló, de meghatározatlan idejű (időtartamú)” *folk-lór* (népmese), a „diakronikus, egyszersmind a megszakítatlan szekvencia szerint előrehaladó” *annales* és a „lineáris kronológiát epochálisan tagoló” *történetírás*.³³ Gyáni körüljárja azt a kérdést is, hogy milyen kapcsolatban áll a mese, a mítosz, a népi hiedelmek és a történetírás által artikulált történelmi tudat. A kötet tanulmányai közül szorosan kapcsolódik ehhez Sárkány Mihály írása, aki azt mutatja be az afrikai kikujuk példáján, hogyan élhetnek „a különböző szakaszokba sorolható történelmi tudatformák egymás mellett, sőt egymást áthatóan [...] egy társadalomban”.³⁴

Keszeg Vilmos a magyar néprajz népi történetiszemléletre vonatkozó kutatási közhelyeivel számol le, kísérletet téve a történelmi érzékenység meglétének dokumentálására. Áttekintésében olyan forrásokat mutat be (például toronygombiratok, közigazgatási egységek monográfiái, településmonográfiák stb.), amelyek mögött közös motiváció áll: a lokális múlt iránti érdeklődés és a lokális történelem megszerkesztésének igénye, amelyek a történelmet kulturális emlékezzetté alakítják át.

Módszertani szempontból jelentős Mészáros Csaba tanulmánya, aki a magyar kutatásban újszerű megközelítéssel vizsgálja azt, milyen hatást gyakorolt az írásbeliség elterjedése a múltszemléletre Jakutiában. Példaértékű az, ahogy szóbeliség és írásbeliség kapcsolatát mélyen kontextusba ágyazva vizsgálja: az egykor fontos funkcióval bíró szóbeli ágazati mondák és a ma elterjedt írásos ágazat-történetek összehasonlításával. Az elemzés során bemutatja, hogy itt messze nem csak médiumváltásról van szó, hanem a társadalomstruktúra átalakulásának nyomát is magukon viselik ezek a felépítésükben is megváltozott szövegek.

Mikos Éva a *Gesta Hungarorum*ot világítja meg új szemszögből, amelynek vitatott a kapcsolata a folklórral (illetve szájhagyománnyal). Az írás legfontosabb hozadéka, hogy felvet több, a mai folklorisztika számára kikerülhetetlen módszertani, elsősorban fogalmi kérdést. Ilyen például a szájhagyomány – néphagyomány – folklór gyakori összemosása a kutatásban. Szorosabban véve pedig esettanulmányt olvashatunk „annak bizonyítására, hogy folklorisztikus jelenségek az írásbeliségben is keletkezhetnek, nem csupán a 20. században, hanem azt megelőzően is”, és a folklórra jellemző elemek nem csak a szájhagyományból kerülhettek be ezekbe.³⁵ A tanul-

³² Gyáni 2007: 9.

³³ Gyáni 2007: 11.

³⁴ Sárkány 2007: 333.

³⁵ Mikos 2007: 117.

mány voltaképpeni témája: miként lett népszerű, és vált a *populáris történelmi tudat* meghatározó forrásává „az évszázadokig teljesen ismeretlen szerző újrafelfedezése és nyomtatásban való megjelenése után a 19., majd a 20. században is”.³⁶

Anonymus műve a kötet más szerzői számára is kiindulópontot jelentett. Tanulmányos, mennyire eltérő szempontokból vizsgálják ugyanazt a forrást, és mennyire más célra használják fel. Sudár Balázs a (sokat vitatott) történelmi hitelesség szempontjából közelíti meg. Az Ádil szultánról szóló nogáj hőseposz példáján amellet érvel, hogy nem szabad alábecsülnünk az énekmondók történelmi emlékezetét, és nem zárhatjuk ki, hogy 300–350 év távlatából Anonymus hiteles értesüléseket szerzhetett a honfoglalásról a szóbeli forrásokból. Olosz Katalin máshova helyezi a hangsúlyt, habár kiindulópontja szintén Anonymus és a hitelesség kérdése. Azt írja, „Anonymus szájhagyományokkal szembeni ellenérzése évszázadokra elővetítette a történetírók elutasító magatartását mindenféle, a szóbeliségben megőrzött történelmi hagyománnyal szemben”.³⁷ Innen kiindulva a történelmi szájhagyomány ambivalens megítélésével, a szóhagyományban élő történelmi emlékek forrásértékének változó megítélésével foglalkozik a szerző.

Mikos Éva írásához más ponton csatlakozik Csörsz Rumen István tanulmánya a Rákóczihoz kötött közköltészeti dalokról, ezek példájával illusztrálja alaptételét, mely szerint a populáris kultúra alapvető feladatai közé tartozik a történelmi tudat fenntartása és befolyásolása.³⁸

A populáris kultúra területén mozog Küllös Imola is, aki a közköltészetben hagyományozódó imádság-parafrázisokat mutatja be. Az ún. *ima-travesztiák* „szatirikus élük ellenére komolyak, számos, az adott történelmi korszakra vonatkozó társadalmi és politikai vonatkozású kritikát fogalmaznak meg”.³⁹ Mindig aktuálpolitikai üzeneteket hordoztak például a Miatyánk parafrázisai és travesztiái, amelyek közül a 18. századtól a 20. századig több példát mutat be a szerző. A megszólítottak többek között I. Ferenc, Bonaparte, Kossuth, Hitler, Sztálin és Hruscsov.

A kötet több írása foglalkozik néhány konkrét, kiemelt történelmi eseménnyel és ezek folklórvonatkozásaival. Időrendben első ezek közül az 1848-as forradalom és szabadságharc. Landgraf Ildikó a forradalom századik évfordulóján lezajlott ún. „48-as gyűjtés” alapján vizsgálja Görgey alakjának és szerepének képét a népi (és populáris) kultúrában, a mondai tipizálás példajaként. Tanulmányát különösen érdekessé teszi az általa használt sokrétű forrásanyag: a kevésbé használható népköltési gyűjtések mellett többek között az utcanév-változtatási kérelmekből kirajzolódó és a sajtóban megjelenő Görgey-képet is vizsgálja, amely mindig aktuálpolitikai céloknak van alárendelve. Veres Emese–Gyöngyvér a szabadságharc hétfalusi (tárgyi) emlékeit mutatja be.

³⁶ Mikos 2007: 106.

³⁷ Olosz 2007: 336.

³⁸ Csörsz Rumen 2007: 123.

³⁹ Küllös 2007: 422.

Kiemelt esemény továbbá a második világháború, melynek emlékeit még a mai szóbeliségben is lehet gyűjteni. Vasvári Zoltán a második világháborús hadifogoly-narratívákat elemzi, amelyeket „mind esztétikai minőségét, mind funkcióját, mind pedig terjedését és hagyományozódását tekintve közösségi költészetnek, »modern folklór«-nak” tekinthetünk.⁴⁰ Ezek a visszaemlékezések a folklorista érdeklődésére narratív technikájuk miatt, a történészekére kor- és mentalitástörténeti dokumentumként tarthatnak számot. Szilágyi Miklós is a szóbeliségben élő hadifogoly emlékeket mutatja be, hangsúlyozva, hogy számos gyűjtőtútja során (annak témájától függetlenül) ez volt az, amiről a férfi adatközlői szívesen beszéltek. Kiemel néhány tartalmi sajátosságot, ami a vizsgált anyag általános jellemzőjének tekinthető. Vajda András egy sáromberki parasztember második világháború idején írt leveleit elemzi, hangsúlyozva, hogy ezek a teljes irattár kontextusában válnak értelmezhetővé.

Az 1956-os forradalommal két írás foglalkozik. Standeisky Éva népi performanszként értelmezi, és ennek megfelelően emeli ki az események néhány jellemzőjét (1. jelképteremtés, jelkép-átértelmezés, jelkép-rombolás; 2. tettleges-ség); továbbá számos szöveget mutat be a népi humor megjelenési formájaként. Kríza Ildikó két kutatás-módszertani kérdést vet fel a történelem és folklór vetületének vizsgálata kapcsán: „1. Vizsgálható-e az 56-os eseményekre vonatkozó visszaemlékezés folklór szempontból? 2. Van-e jogunk az emlékmondást, íratlan visszaemlékezést, élményelbeszélést folklór műfajként, memorátként tekinteni, vagyis az elmondótól, a történéstől függetlenül nézni?”⁴¹ Továbbá egy dunántúli faluban hallott és feljegyzett adatokat (elsősorban élménytörténeteket) mutat be, melyek egy része a budapesti szóhagyományból származik, és ezekkel közvetve bizonyítja az ötvenhatos folklór létezését.

Vörös Boldizsár egy fiktív személy – Guszev kapitány – szereplését mutatja be a magyar sajtóban. Személyében a hatalom a magyar szabadságharcra szimpatizáló „jó orosz katona” figuráját teremtette meg, és őt használták fel a „szovjet-magyar barátság” történelmi legitimálása-erősítése érdekében az 1940-es években. Horváth Sándor Sztálinvárost hozza arra példaként, hogyan születtek az 1950-es években olyan hivatalos történetek, amelyek elsődleges funkciója a korszak eseményeinek heroizálása volt.

A történelmi események mellett más szempontok is megjelennek a kötetben, ilyen a szakralitás, a szakrális idő kérdésköre. Limbacher Gábor arról ír, hogy a hagyományos vallásosságban az idő érzékelése jelentős részt ma sem egyezik a lineáris történelmi idő modern tapasztalatával. Lengyel Ágnes egy magánember által felállított imahelyet, és annak egy különös nemzeti-szakrális létesítményét, a „Magyarország stáció”-t mutatja be, amelynek 14 fészülete közül nyolcon jelentős

⁴⁰ Vasvári 2007b: 440.

⁴¹ Kríza 2007: 532.

történelmi események évszáma található (1000, 1241, 1458, 1526, 1848, 1920, 1956, 2004), párhuzamba állítva ezeket a krisztusi keresztútval. Mohay Tamás a csíksomlyói búcsú eredettörténetét – amelyet eddig a történelmi hitelesség felől közelített meg – itt a „kitalált/megalkotott hagyományok” körében helyezi el. Az egészében *mondaszerű* eredettörténet kapcsán azt elemzi, hogyan alakult szöveg-hagyománnyá ez a történet.

Találunk a kötetben egyéb, a központi téma felvetéstől távolabbi, folklorisztika-történelmi megközelítésű tanulmányokat. Domokos Mariann például a Merényi László mesegyűjtésének recepciójára vonatkozó bőséges történelmi forrásanyag alapján próbálja felfejteni, hogyan került Merényi a folklorisztikai kánon határára, vagy inkább azon kívülre. Benedek Katalin pedig Ipolyi Arnold személyét, művét (a *Magyar Mythológiát*) és levelezését állítja elemzése középpontjába olyan forrásanyagként, amely jó lehetőséget ad annak nyomon követésére, hogyan kezdett intézményesülni a 19. század közepén a folklorisztika.

FOLKLÓR ÉS ZENE

Szerkesztette: Szemerikényi Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. 517 pp.

A 2007-ben megrendezett konferencia célkitűzése az volt, hogy „határozottan felhívják a figyelmet a zenetudomány és a szövegfolklorisztika együttműködésének jelentőségére, mert a szöveg és dallam a folklórban elválaszthatatlan, egymástól nem elkülöníthető, kölcsönösen hat egymásra. Az eltérő kutatási módszereket igénylő tárgyuk miatt vizsgálatuk mégis egymástól függetlenül folyik”.⁴² Kiemelt kérdést jelentett a szöveg és dallam viszonya; a népzene és a műzene érintkezési pontjai, egymásra hatása; valamint a népzene szerepe a nemzeti művelődésben. A tanulmányokat számos kotta és egyéb melléklet egészíti ki.

A kötetet a két plenáris előadás szövege nyitja, a kötet további írásai pedig tematikus egységekbe rendezve jelentek meg. Az első plenáris előadó, Almási István hangsúlyozza, hogy szöveg és dallam összetartozása „voltaképpen a népköltészet iránti érdeklődés felébredése óta nyilvánvaló tény”,⁴³ a zenei rész közlése mégis sokáig hiányzott a szövegek mellől. Ennek okai összetettek: „Egyfelől eleinte kevesen értettek hangjegyíráshoz, -olvasáshoz. [...] Másfelől a „köznép énekeivel” való foglalkozás évtizedekig a költészet ügye volt”,⁴⁴ később pedig hozzájön ehhez a kottanyomtatás költségessége is. Hogyan egészíti ki egymást a néphagyományban szöveg és dallam? Dallam nélkül elképzelhetetlen a szöveg előadása; a variálódás során pedig a dallam a stabilabb, a szöveg a változóbb elem.

⁴² Szemerikényi 2009: 9.

⁴³ Almási 2009: 13.

⁴⁴ Almási 2009: 13.

Ezt a komplex kérdéskört járja körül még három írás, ezek alkotják együtt az első, *Szöveg és dallam* című tematikus egységet. Rudasné Bajcsay Márta kutatástörténeti aspektusokat érint, Vargyas Lajos *A magyarság népzeneje* című könyvét hozván pozitív példaként arra, miként lehetséges dallamot és szöveget egységben bemutatni. Domokos Mária a gyimesi keservesek példáján ragadja meg, mitől lesz ez a műfaj sajátosan egyéni. Az időközben sajnálatosan elhunyt Bodor Anikó egy szöveg- és egy dallamcsaládot elemez, annak illusztrálására, hogyan él különálló életet a szöveg és dallam, annak ellenére, hogy egy-egy konkrét népdalban egységet alkotnak.

A másik plenáris előadó, Voigt Vilmos a 19. század második felének magyar népdalkiadásait tekinti át, elsősorban textológiai szempontból. Ez a magyar folklorisztika történetében kiemelkedő fontosságú időszak jelenti a közös pontot a második egység (*Népdal a 19. században – folklórban és irodalomban*) szerzőinek is. A vizsgált időszakon belül változatos témákat tárnak fel a szerzők, különböző forrásokat feldolgozva. Hermann Zoltán Kisfaludy Károly „népdal”-airól ír, amelyek az *Aurora* című folyóiratban jelentek meg, és mindeddig kevés figyelmet kaptak az irodalomtörténettől, pedig mind a *népdal* műfaj története, mind a népiesség vizsgálatában lenne helyük. Csörsz Rumen István egy 18. századi dallamcsaládot mutat be rendszerezve, jegyzetekkel, mutatókkal és kottákkal kiegészítve. A zene-történeti szempontok mellett rávilágít a szövegcsaládok és a rímelés problémáira is. Mikos Éva a 19. század első felének kalendáriumait használta forrásként, írása függelékében táblázatban foglalja össze, milyen kalendáriumok maradtak fenn a mai napig, és ezek hol hozzáférhetők. Konkrétabban itt az ezekben megjelent dal-közleményeket mutatja be, ezek vizsgálatának két lehetséges irányát felvetve: egyrészt adalékot jelenthetnek adott szövegcsaládok variálódás-történetéhez, másrészt társadalomtörténeti szempontból vizsgálhatók. Olosz Katalin érdekes adatokkal szolgál arról, milyen meglepően gyorsan terjedhettek dallamok a 19. században pusztán a szóbeliség útján, míg a szövegek ebben az időben már jelentős mértékben terjedtek kézíratos világi énekeskönyvek lapjain is. Czövek Judit ismerteti, hogyan került be a Zoborvidék népköltészete a néprajzi köztudatba; Benedek Katalin a *Budapesti Szemle* szöveges és zenei vonatkozásait mutatja be.

Két írás foglalkozik az *Epikus népköltészet és zene* összefüggéseivel. Petrőczy Éva egy lelkipásztor élettörténetét megéneklő, a 18. században ponyván terjedő törtéiás éneket ismertet. Gulyás Judit azt elemzi, hogy akusztikus elemek (az ének mellett lehet ez beszéd, zaj, varázseszköztől származó hang vagy egyéb is) milyen narratív funkciót töltenek be a mese cselekményének szerveződésében. Napjaink hagyományai jelentik a következő fejezet („*A nótában minden benne van*” – *napjaink hagyományai*) témáját: itt Juhász Katalin és Szabó Zoltán az aradi vértanúk nótájának helyét mutatja be a tököli rácok hagyományaiban és szokásaiban, míg Kovalcsik Katalin a *nóta* jelentését és szerepét vizsgálja idős falusi lakosok mindennapi életében. A *Hangszeres népzenei hagyománnyal* is két írás foglalkozik: Jánosi

András a 18. századi táncdallamok és a hangszeres népi tánczene közötti kapcsolatot vizsgálja, míg Pálóczi Krisztina a falusi rézfűvós zenekarok működését mutatja be.

Nagyobb egységet jelent a *Hiedelem, rítus, szokás és zene kapcsolata* című fejezet, amely szerteágazó kérdéseket tárgyal. A néphit területéről a zene (különösen a dobolás) és a sámánság kapcsolatát elemzi Hoppál Mihály; míg Pócs Éva a tündér alakja, a megszállottság, valamint a zene és tánc összefüggéseit tárja fel. A népszokások területéről Paksa Katalin a pünkösddőlés szokását vizsgálja, mind a folklorisztika, mind a népzene tudomány szemszögéből; Kővári Réka az énekelt betlehemeseket elemzi, elsősorban zenei szempontból. Iancu Laura a magyarfalui télközépi dramatikus játékokat mutatja be, amelyekben az éneknek, hangszereknek, táncnak jelentős szerepe van. Tátrai Zsuzsanna a kalendáriumi szokások helyét tárja fel Kodály Zoltán munkásságában, mind a tudományos művekre, mind a zeneművekre kitérve.

A kötet utolsó fejezete (*Kitekintés: keleti hagyományok*) törökországi, valamint közép-ázsiai gyűjtések tapasztalatait foglalja össze, e rész szerzői Sipos János, Sudár Balázs, Somfai Kara Dávid és Sántha István.

FOLKLÓR ÉS NYELV

Szerkesztette: Szemerkenyi Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010. 571 pp.

A 2009-ben megrendezett konferencia volt az ötödik, és mindeddig az utolsó ebben a sorozatban. A kötet bevezetője némileg összegezi is az öt konferencia után leszűrt tapasztalatokat. Ezt érdemes talán hosszabban idézni: „A konferencia szervezői minden esetben kijelöltek néhány, általuk fontosnak tartott kérdéskört. A résztvevők, a több tudományt képviselő előadók sok esetben más problémát vettek fel. Ez a különbség is tanulságos volt: mit látnak fontosnak a folkloristák, és mi foglalkoztatja [...] a más szakterületről érkező kutatókat. [...] Mindegyik kötet arra törekedett, hogy olyan új szempontokat érvényesítsen, olyan megközelítési lehetőségekre hívja fel a figyelmet, amelyek eddig elkerülték a kutatók figyelmét, rámutasson arra, hogy van lehetőség a közös munkára, a közös gondolkodásra. A folklórt nem önmagában kívánjuk vizsgálni, hanem a kultúra egészének részeként, a kultúra számos területével való viszonyában.”⁴⁵

A kötet írásait tematikus egységekbe rendezve olvashatjuk, amelyek jól tükrözik a szerzők által érintett témák szerteágazó voltát. Az első tematikus tömbben (*Népnyelv, nyelvtan, folklórműfajok*) Tolcsvai Nagy Gábor a történeti kategóriaként értelmezendő népnyelvvel foglalkozik, annak változó státusával és a sztenderd nyelv-változathoz fűződő, változó kapcsolatával. Pléh Csaba az egyszerű történetet állítja vizsgálódásai homlokterébe, amely „nemcsak a néprajzban, de a pszichológiában

⁴⁵ Szemerkenyi 2010b: 9.

is különleges szerepet játszott és játszik”.⁴⁶ Tánczos Vilmos a „képtelen” székely proverbiumok kognitív elemzését végzi el, és felhívja arra a figyelmet, hogy „a kognitív szemlélet alkalmazása a folklorisztikában új eredményekhez vezethet”.⁴⁷ Itt található Mikos Éva írását is, amelyben a *folklor fogalma(i)*val foglalkozik, folytatva a *Folklor és történelem* kötetben megkezdett gondolatmenetet. Gondolatébresztő tanulmányára, amely a konferenciasorozat egyik központi kérdését járja körül, jelen ismertetés egy későbbi pontján még részletesen visszatérünk.

A második tematikus egység (*Folklor és nyelvhasználat*) különböző műfajokat és változatos problémafelvetéseket fog át. Bódis Zoltán a magyar népmesék nyelvszemléletét vizsgálja, meglátása szerint a „meseszövegekben a nyelv olyan sajátos médiumként nyilvánul meg előttünk, amely nem pusztán közvetít valamely világréteget, hanem a világról alkotott kép megteremtését teszi lehetővé”.⁴⁸ Olosz Katalin a magyar népballadák lejegyzésének és közlésének filológiai problémáit mutatja be, kérdései (például mi tekinthető egy szöveg *alapváltozatának*; kinek a nyelvhasználatát őrzi, és mi értelme van a *betűhű* közlésnek) alapvető, bevett gyűjtői-kutatói gyakorlatokat állítanak a vizsgálat középpontjába. Menyhárt Krisztina mesék és rövid folklor szövegek újszerű, akusztikai-fonetikai vizsgálatáról ad számot. Landgraf Ildikó az emlékezés mechanizmusát vizsgálja, és nyelvi példa mintáján az információsűrités általános szabályait (törlés, általánosítás, kiválasztás, összeállítás) keresi a történeti mondákban. Lázár Katalin a népi játékok szövegeinek alakulását és romlását járja körül, szintén kitérve a kiadási elvek kérdéseire. Vasvári Zoltán a kártyázással kapcsolatos proverbiumok szemantikai és pragmatikus elemzésére tesz kísérletet.

A következő tematikus egységben (*Nyelvjárás, kisebbségi nyelvhasználat*) Voigt Vilmos foglalkozik ismét a népnyelv fogalmával és annak történetiségével, felhívva a figyelmet a vizsgált fogalom értelmezésének többféle lehetőségére. Áttekintő jellegű írása mellett több tanulmány koncentrálna egy-egy terület kutatástörténetére vagy konkrét nyelvhasználati kérdéseire. Silling István az egykori Jugoszlávia magyarlakta vidékein zajló nyelvjáráskutatás eredményeiről számol be; Vass Erika a Hunyad megyei szórványmagyarság nyelvhasználatáról ír. Iancu Laura a moldvai Magyarfalu példáján azt mutatja be, milyen szerepe lehet a válásnak a nyelvcsereben, illetve nyelvmegőrzésben.

A *Személynevek, földrajzi nevek folklorisztikai szerepe* című egység két tanulmánya jól kiegészíti egymást: Máté Gábor a 16–18. századi népmozgások történetének bemutatására tesz kísérletet tulajdonnevek és történeti mondák segítségével; míg Magyar Zoltán arra hívja fel a figyelmet, milyen fontos forrását jelentik a történeti mondáknak a földrajzi név-gyűjtések és földrajzi névtárak.

⁴⁶ Pléh 2010: 29.

⁴⁷ Tánczos 2010: 56.

⁴⁸ Bódis 2010: 79.

Jelentős kérdések kerülnek napirendre a legtöbb írást magába foglaló fejezetben, mely a *Szóbeli folklór és írott megjelenése a 18–19–20. században* címet viseli. Dukkon Ágnes a 16-18. századi kalendáriumok nyelvét vizsgálja több szinten: a kommunikációtípusok; a nyelvtörténeti, helyesírási, stilisztikai sajátosságok; valamint a szemiotikai, szövegtani összefüggések szempontjából. Különösen figyelemre méltó a kalendáriumok toldalékainak nyelve, amit Dukkon Ágnes a közköltéssel állít párhuzamba: ez ugyanis „olyan köznyelv, beszélt nyelv leírt változata, melyben a kor átlagos műveltségi szintje tükröződik [...], csupa átmenetiség, tetszőlegesen alakítható anyag, bár alapvetően írott, nyomtatott formában létezik, s egyaránt érintkezik a folklór és a magas kultúra világával”.⁴⁹ S. Sárdi Margit azt mutatja be, milyen képet nyújtanak a 18. századi emlékiratok a korabeli élőbeszédéről. Küllös Imola két számlalevél-paródia példájával illusztrálja, hogyan jelenik meg a „nyelv és stílus mint műfaji funkció kifejezője, hordozója és mint a komikum egyik fontos forrása” a 18. századi magyar közköltészetben.⁵⁰ Csörsz Rumen István a *Hungaria in parabolis* szerzője, Szirmay Antal munkásságából emel ki néhány, az élő nyelvhez és a szájhagyományhoz köthető elemet.

A következő két írás népköltés és irodalom határvidékét vizsgálja. Domokos Mariann a szerzői/gyűjtői identitás és a szerzői jog kérdéseit vizsgálja Arany László személye kapcsán; míg Gulyás Judit arra összpontosít, milyen jellegű módosításokat végeztek kéziratos magyar népköltési szövegeken sajtó alá rendezők és szerkesztők, amikor e szövegeket kiadták. Elemzése egy konkrét mesetípus lokális változatának, kéziratos, illetve kiadott szövegváltozatainak összehasonlításán alapul. A fejezet utolsó írásában Tátrai Zsuzsanna mutatja be a népszínmű műfaját és zsánerfiguráit.

A következő tematikus egységben (*Hiedelem, vallás a szóbeli és az írott hagyományban*) Takács Szilvia az epikus ráolvasó imádságokat elemzi; Lengyel Ágnes a vallásos ponyvanyomtatványok kéziratos bejegyzéseit tekinti át; Limbacher Gábor pedig a fogadalmi tárgyakat vizsgálja a szakrális kommunikáció szemszögéből.

A 20. századi beszélt nyelv, mint a történeti kutatás tárgya című fejezet történész szerzői nem hagyományos folklórral foglalkoznak, mégis „folklórjellegű” jelenségeket vizsgálnak. Vörös Boldizsár azt vizsgálja, hogy a „hivatalos jellegű Lenin- és Sztálin-értékelések miként jelenhettek meg levelekben és viccekben”, hogyan váltak közkinccsé a hivatalos véleményformálók által terjesztett kijelentések.⁵¹ Standeisky Éva néhány, az 1956-os forradalom idejére jellemző nyelvi jelenségről számol be, mint a megszólítási formulák átalakulása, és a forradalom alatti agresszió nyelvi megnyilvánulásai. Horváth Sándor az 1960-as években a hatalom által teremtett diskurzusként mutatja be az ifjúsági nyelvet. Végül Tóth

⁴⁹ Dukkon 2010: 238.

⁵⁰ Küllös 2010: 263.

⁵¹ Vörös 2010: 415.

Eszter Zsófia az oral history jellegű történeti kutatások egy új irányát mutatja meg, amelyben a vizsgálat tárgyává nem az interjúk tartalma, hanem annak megformálása, közvetett jelentése, stílusa válik.⁵²

A kötet utolsó fejezete ismét *Kitekintés*, amely a nem magyar témákkal foglalkozó írásokat foglalja magába, amelyek változatos helyeken végzett terepmunkákra alapulnak, és a kutatások célkitűzése és megközelítésmódja is igen sokféle. Itt csak Mészáros Csaba jakutiai kutatómunkán alapuló elemzésének egyik tanulságát emelném ki: úgy látja, hogy egy személy legitimitását megteremtő szövegek jó része olyan kommunikációs helyzetben jön létre, amelyeknél a közlő intenciója korántsem az értékelés. Így például egy szórakoztató embert szívesen hívnak el halászni, és ennek nyomán halászati kérdésekben is szaktekintéllyé válik.

FOLKLÓR, HITELESSÉG ÉS A „KITALÁLT HAGYOMÁNY”

Az egyes kötetek bemutatása után érdemesnek tűnik kiemelni néhány olyan témát vagy megközelítésmódot, amelyek kulcsfontosságú kérdést jelentenek a mai folklorisztika (és az azzal érintkező kutatási területek) számára, és amelyek visszatérő témát jelentettek az öt kötet tanulmányaiban.

Mi a folklór? A mai kutató mit tekinthet kutatása tárgyának? Nem meglepő, hogy a fogalmak és határok újragondolását célként kitűző konferenciasorozat esetében ez a leggyakrabban visszatérő kérdés. A konferenciák címében sugallt opozíciók a fogalmak egymással szembeni meghatározását vetik fel, és ennek kapcsán többen szükségesnek is találták hangsúlyozni, hogy szembeállítás helyett inkább folytonosságról, egymásra hatásról érdemes beszélnünk. Számos írás mutatja azt, hogy az újragondolás szükségessége sokakat foglalkoztat, és ez a kritikusabb hozzáállás sokat tehet azért, hogy a folklorisztika átlendüljön a mostani bizonytalan időszakon.

Elsőként Mikos Éva két írását kell itt említeni. A szerző előbb a *Gesta Hungarorum* és annak folklórhoz fűződő kapcsolata kapcsán veti fel, mennyire aktuális és szükséges tudományágunk számára a folklór fogalmának meghatározása, különös tekintettel arra, hogy ezek értelmezése nem csak a rokon tudományágak képviselői, hanem a folkloristák által sem egységes. Továbbá előfordul, hogy szinte szinonimaként használunk olyan fogalmakat, amelyek más-más sajátosságot emelnek ki: „A *sájhagyomány* a hagyomány közvetítésének mikéntjére, a *néphagyomány* a hordozók társadalmi hovatartozására vonatkozik, míg a *folklór* kifejezés olyan – elsősorban, de nem kizárólag – szóban élő és hagyományozódó, szilárdnak tekintett struktúrájú műfajok szüzséit és motívumait, (továbbá dallamait stb.) jelenti, amelyek variációkban léteznek, illetve típusokba rendezhetők.”⁵³

⁵² Tóth 2010: 442.

⁵³ Mikos 2007: 104.

A *Folklór és nyelv* kötetben megjelent tanulmányában Mikos Éva a folklór történetileg változó fogalmát bemutatva hangsúlyozza, hogy a folklór „társadalmi környezettől függetlenül létező entitás” – ami nem hal ki, még ha alapjaiban megváltozhat is.⁵⁴ Ma egyfelől a modern folklór – például modern mondák, internet-folklór, sms-folklór – változtatja meg gyökeresen a folklórról korábban kialakult képet, másrészt olyan területek, mint az írásbeliségben jelenlevő folklór jelenségek, a közköltészet és a nemesi szájhagyomány mutatják, hogy olyan folklór-definícióra és folklorisztikai alapelvekre lenne szükség, ami működik nép és szájhagyomány fogalmak nélkül is.⁵⁵

Egy fogalom meghatározásához értelemszerűen hozzá tartozik a határok meghúzása, és ez szintén visszatérő témát jelentett a konferenciák során. Szegedy-Maszák Mihály az első kötetben a folklór és irodalom közötti folytonosságot hangsúlyozza, és voltaképpen mindegyik kötetben megjelenik a kettéválasztott kérdéskörök egységének kérdése, és a korábban szigorúan meghúzott határok felülbírlására, lebontására is történt kísérlet.

Újra kell vizsgálnunk a kánont, újragondolnunk az olyan gyakran használt el-
lentétpárokat, mint szóbeliség és írásbeliség, vagy olyan fogalombokrokat, mint a népköltészet–közköltészet–műköltészet, sőt: folklór–népköltészet–szájhagyomány. Az ismerni vélt törvényszerűségek, műfajok, határok megkérdőjelezése, mint visszatérő téma mutatja, hogy ez az igény központi jelentőségű a mai tudományosságban, és ezért igen fontos az erre vonatkozó párbeszéd.

A határok mentén figyelhetünk meg bizonyos *átmeneti területeket*. Az átmeneti formák közül a *közköltészet* ma már bevett fogalom a folklorisztikában és az irodalomtörténetben, egyre több figyelem irányul egyfelől az összehasonlító vizsgálatokra, másrészt arra, hogy bizonyos írásos médiumok egy, a folklórhoz hasonlóan működő rendszert termeltek ki. A közköltészet hordozóját jelentő kéziratot énekeskönyvek és verses kéziratok olyan forráscsoportot jelentenek, amelyen zenetörténészek, irodalomtörténészek és folkloristák osztoznak.

Küllös Imola és Csörsz Rumen István elméleti írásai és szövegkiadásai eddig is rengeteg tanulsággal szolgáltak az irodalom–közköltészet–népköltészet kapcsolatai terén, és bizonyították, hogy ezen területek/létmódok között koránt sincs olyan éles határ, mint ahogy azt a korábbi kutatások feltételezték. Itt közölt írásaik jól illeszkednek korábbi és máshol megjelent tanulmányaik sorába, a konkrét elemzéseken túl módszertani javaslatokkal is szolgálnak.

Csőrsz Rumen István többek között tisztázza az elsődleges és másodlagos közköltészet közötti különbséget, valamint bemutatja egyes szövegek (dalok) változatos variációs pályáit. Máshol arra is felhívja a figyelmet, hogy a közköltészeti hagyomány végső soron a vizuális kultúra közvetítője is volt, és feltételezhetünk egyfajta

⁵⁴ Mikos 2010: 66.

⁵⁵ Mikos 2010: 62.

vizuális köznyelvet. Küllös Imola hangsúlyozza, mit nyerhet az irodalomtörténész és a folklorista a közköltészet, illetve egyes költők (mint például Amade László) folklorizálódásának vizsgálatával. Többek között a variálódás, a folklorizáció, és ezen folyamatok törvényszerűségeinek kérdéseire helyezi a hangsúlyt.

A közköltészet-kutatások jelentik azt a területet, ahol megfigyelhetünk bizonyos fokú párbeszédet a kutatók között. Így Orlovsky Géza Küllös Imola és Csörsz Rumen István közköltészet-konceptiójára reflektálva felhívja a figyelmet annak néhány gyenge pontjára, és ehhez kapcsolódóan javasolja az oralitás és a kéziratosság kapcsolatának, a kettő közötti átjárásnak közelebbi vizsgálatát.

A határok újrahúzásával és elmosódottságával több szerző egyes műfajok kapcsán foglalkozik. Így Szemerkenyi Ágnes kiemeli, hogy a *közmondások* már a suméroknál előfordultak írásba foglalva, a tanult emberek tudásának szerves részeként, és ugyanezt elmondhatnánk más műfajokról, például a találósokról is. Landgraf Ildikó az *anekdota* műfajával kapcsolatban hangsúlyozza annak folyamatos mozgását népköltészet és irodalom között, Dukkon Ágnes pedig a romantikus elbeszélő költemény és a történeti mondák szoros kapcsolatára mutat rá.

Gulyás Judit a *népmese* megjelöléssel kiadott *János vitéz*, és annak műfajára vonatkozó adatok apropóján világít rá, hogy a műfajok fogalma is történeti konstrukció. Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolható Hermann Zoltán írása is a Kisfaludy Károly által *népdal* megnevezéssel kiadott szövegcsokorról. Nemcsak egy-egy műfajt, hanem bizonyos forráscsoportokat is meghatározhat az átmenetiség. Ilyenek a populáris kultúra hordozói, a ponyvák és a kalendáriumok, amelyeket számos kutató vizsgál különböző szempontokból.

A (folklor és irodalom közötti) határok tekintetében S. Sárdi Margit fogalmaz legsarkosabban, a *kisepikára* vonatkozóan. Nagy forrásanyagra támaszkodva bemutatja, hogyan jelenik meg egy-egy szüzsé különböző korszakokban más-más műfaj keretében (előbb példázatként a 18. században az oktató-szórakoztató irodalomban, a 19–20. században népmeseként és a szépirodalom valamelyik műfajában). Kimondja, hogy a kisepikai szüzsékincs közös és oszthatatlan, és tartományokra osztása a 19–20. század fordulóján súlyos következményekkel járt. Egyben javasolja a tudománytörténet sajátosságai miatt (!) meghúzott határok lebontását, a műfajoktól való elszakadást, és a folklorisztika, valamint az irodalomtudomány által folytatott kisepika-kutatások összehangolását.

A fenti vizsgálatok ugyan még nem összehangolva folytak, és az egyes rész kérdések még nem állnak össze szintézissé, de láthatjuk, hogy igen fontos, a folklor fogalmához és határaihoz kapcsolódó kérdések merültek fel, mint a korábban ismerni vélt határok elmosódottsága, és a módosulás, mint a szöveg hagyományozás általános vonása. Bár itt folklor és irodalom érintkezése került előtérbe, ám az átmenetiség más vonatkozásban is napirendre került. Ennek itt csak néhány példáját említjük: Tánczos Vilmos a mentális képek „műközőségét” hangsúlyozza,

amelyek narratív és képi formában egyaránt megjelenhetnek; és a gondolkodás narratív és képi formája, illetve reprezentációi közötti fordítást, átjárást igyekszik megragadni Nagy Károly Zsolt is.

A határok újrահűzásának, illetve lebontásának kérdése átvezet a *hitelesség* igen széles kérdésköréhez. Érdemes itt azokat az írásokat kiemelni, amelyek a folklorisztika 19. századi „őstörténetéhez” és a kanonizáció folyamatához vezetnek vissza. A 19. század végéig kiadott gyűjtemények, az akkor kialakult műfajstruktúra sok tekintetben máig meghatározó, ugyanakkor az utóbbi évtizedekben mind több kutatás irányul az akkori kiadványok hitelességére. De milyen tekintetben beszélhetünk a 19. századra vonatkozóan hitelességről? Mit tudunk az akkori gyűjtési, szövegkezelési gyakorlatról, és hogyan értékelhetjük ezt mai szempontok szerint? Ezekkel a kérdésekkel foglalkozik többek között Gulyás Judit. Ide kapcsolódnak azok a fent említett írások is, amelyek egy-egy műfaj fogalmának történetiségével foglalkoznak, Tolcsvai Nagy Gábor pedig a népnyelvet mutatja be történetileg változó kategóriaként.

A kanonizáció folyamatának vizsgálata, a 19. századi kánon átértékelése az irodalomtörténészek számára az utóbbi évtizedekben fontos témát jelent, és ilyen szempontból a kanonizáció folyamán értéktelennek ítélt szövegeknek is lehet jelentősége. Ugyanez a folklorisztika számára is fontos lehet, ugyanis források széles körének bevonásával és alapos vizsgálatával lehetőség nyílhat korábbi kutatási közhelyek megerősítésére vagy megcáfolására.

Domokos Mariann két tanulmánya is ide kapcsolódó kérdéseket vizsgál. Előbb a kánon perifériájára került népmesegyűjtő, Merényi László kapcsán mutatja be, hogy a folklorisztikai kánonhoz tartozás, a pozíció módosulása is történeti folyamatok eredménye. Arany László népmese-konceptióját vizsgálva pedig rámutat arra, hogy a „népmeseszövegek írásbeli létmódja során létrejövő stabil szövegvariánsok a 19. században irodalmi elvárások mentén szerveződtek és irodalmi kontextusban jelentek meg”.⁵⁶ Toldy Ferencig visszavezethető felfogás, hogy a népköltési kiadványok, mint gyűjteményes művek irodalmi munkásságot feltételeznek. Arany László még messzebbre megy: álláspontja szerint a mesék elbeszélésüket és stílusukat illetően a gyűjtő (lejegyző) tulajdonát képezik. A folklorisztika 19. század közepi intézményesülésének folyamatát vizsgálja Benedek Katalin is.

Ismét külön és több műfaj kapcsán felmerülő kérdéskört jelent a gyűjtött *szövegek lejegyzése és további alakítása*. Olosz Katalin a népballadák kapcsán foglalkozik a betűhív, illetve a kritikai kiadás jogosultságával, és jegyzi meg, hogy a tájnyelvi elemek Kriza Jánosnál például a közreadó koncepcióját mutatják. Lázár Katalin a játékszövegek kiadási elvei kapcsán vet fel hasonló kérdéseket: melyik jobb, a javítás és ennek jelzése, vagy a szöveg (értelmetlen) tisztelete? Gulyás Judit a szövegalkítás folyamatait történetiségében, konkrét textualizációs eljárások feltárásával ra-

⁵⁶ Domokos 2010: 298.

gadja meg. Szendrey Zsigmond mesekiadásai kapcsán, ahol a „hitelesség érzetének megteremtése” céljából komoly változtatások történtek, rámutat arra, hogy a közlést sokban meghatározza a szerkesztő kompetenciája és műfaji elvárásai.

A történetiség és kanonizáció mellett más szempontból is felmerül a hitelesség kérdése. Többek között Olosz Katalin vizsgálja azt a kérdést, hogy a történeti mondat tekinthetjük-e reális történeti ismeretek hordozójának. Ennek kapcsán Kríza Ildikó Dugonics András munkássága és a Toldi-mondakör ismeretében leszögezi, hogy a történetiség kérdése sem az irodalomban, sem a folklórban nem köthető a valósághoz.

Ezek a témák átvezetnek a *kitalált hagyomány*, a hagyomány „megkonstruálása” kérdésköréhez, amely igen széles kutatói réteget foglalkoztat, köztük a történettudomány, nyelvtudomány és folklorisztika képviselőit egyaránt.

Keszeg Vilmos magát a néprajzi gyűjtést mutatja be kitalált hagyományként, és egyben idézi Eric Hobsbawm definícióját, amely egyik kiindulópontját jelentheti az ilyen vizsgálatoknak: „a kitalált hagyomány olyan gyakorlatok együttese, amelyeket rendes körülmények között nyíltan vagy hallgatólagosan elfogadott szabályok irányítanak, rituális vagy szimbolikus természetük van, és arra törekszenek, hogy a viselkedési normákat ismétlés által bevessék, ami automatikusan magában foglalja a folytonosságot a múlttal. A hagyomány feltalálása akkor kezdődik, amikor a társadalom gyors átalakulása meggyengíti vagy lerombolja azokat a társadalmi mintákat, amelyekbe a régi hagyományok beilleszkedtek, és ezek a régi tradíciók alkalmazhatatlanok.”⁵⁷

Sommás, ugyanakkor igen elgondolkodtató megállapítás, hogy az „etnográfia jelenlétével a válsághelyzetet tette témává és ezzel állandósította a hagyomány státusát”, és mind a gyűjtő, mind az adatközlő magatartása egyazon igényre épül: a „válságba került hagyományt fel kell eleveníteni, meg kell örökíteni, le kell írni”.⁵⁸

Mikos Éva fent már említett írása bemutatja azt is, milyen eszközökkel élt a *Gesta Hungarorum* szerzője, aki a hatalomból kiszoruló magyar hatalmi elit jogait igyekezett helyreállítani azáltal, hogy a korabeli birtokos réteg tagjait fiktív honfoglaló ősökkel látta el. Ezzel párhuzamba állíthatók a Mészáros Csaba által bemutatott szaha (jakut) írásos ágazat-történetek, amelyek szintén a gyenge autoritások támogatására születtek.

Mohay Tamás a csíksomlyói búcsú mondaszerű eredettörténetét látatja a „kitalált/megalkotott hagyományok” körében. Arra is felhívja a figyelmet, milyen források (például szószéken elmondott vagy népszerű vallásos kiadványokban közölt szövegek) állhatnak a ma szóbeliségből gyűjthető történetek hátterében. Fejős Zoltán szerint egy faluközösség azonosságtudatának megszerkesztett dokumentuma, a fényképekre épített falukrónika a – külvilágnak szóló – önkifejezés eszköze.

⁵⁷ Hobsbawm 1987; idézi Keszeg 2005: 333.

⁵⁸ Keszeg 2005: 334.

Kitalált hagyománnyal nem csak a folklór vagy a néphagyomány területén találkozunk. A történettudomány is felfigyelt a hivatalos történetírásban megjelenő „folklórszerű” jelenségekre, amelyek a hivatalos diskurzusba tudatosan beépítve a hatalom érdekeit szolgálják. A Vörös Boldizsár által bemutatott kitalált kapitány, akiről utcát is elneveztek, a „jó orosz katona” alakjaként a politikai propaganda eszköze volt. Horváth Sándor egyrészt az 1950-es évekből mutat be olyan hivatalos történeteket, amelyek elsődleges funkciója a korszak eseményeinek heroizálása. Másrészt felveti, hogy az 1960-as évekbeli lázadó ifjúsági szubkultúrák talán szintén csak a hatalom által teremtett diskurzusban léteztek, és ennek hitelesítésére kellett megteremteni a fiatalok hivatalosan elképzelt nyelvét is. Ilyen módon a szlenget is kitalált hagyományként értelmezhetjük.

ÖSSZEFOGLALÁS

A fent ismertetett folklorisztikai sorozat egy olyan nagyszabású vállalkozás eredménye, amely szándéka szerint a különböző kutatói műhelyeket és a folklorisztika társtudományainak képviselőit is bevonva tekinti át a folklór és az azzal érintkező területek kapcsolatát, megteremtve az együttműködés, együttgondolkodás lehetőségét. A kötetek, és az ezeket megelőző konferenciák, viták sokat tettek a magyar folklorisztika felpozíciójáért. Irodalom, vizuális kultúra, történelem, zene és nyelv kapcsán egyaránt napirendre kerültek olyan témák, amelyeket az eddigi kutatás elhanyagolt, vagy nem is tárt fel kellőképpen.

Számos tanulmány foglalkozik olyan témákkal, amelyek eddig azért nem váltak alapos vizsgálat tárgyává, mivel köztes területen, két tudományág vizsgálati területei között helyezkednek el. Egyes ilyen köztes területek – például a közköltészet – esetében már kialakult egy kutatói kör, és egy többé-kevésbé kiforrott, sajátos megközelítésmód. Más esetekben még nem tart itt a kutatás, az ezeket bemutató írások értéke a kezdeményezésben rejlik.

Az egyes kötetek szorosan összefonódnak, részben a szerzőknek köszönhetően, akik közül többen mind az öt konferencián részt vettek. A visszatérő előadók révén egyes kutatói pályák alakulásáról is közelebbi képet kapunk, ami különösen érdekes néhány fiatal folklorista (például Mikos Éva, Gulyás Judit és Domokos Mariann) esetében.

A szerteágazó témájú tanulmányok többsége természetesen konkrét kutatások leírását nyújtja, azonban találunk problémafelvető, új utakat kereső vagy javasló írásokat is. Ezek módszertani tanulságokkal szolgálnak, felhívják a szakma (és a tágabb tudományos közvélemény) figyelmét arra, hogyan képes megújulni a folklorisztika a 21. században. Ehhez feltétlenül szükség van az egymáshoz közel álló tudományágak képviselőinek együttműködésére, és hasznosak lehetnek a köztes területek vizsgálatára szerveződő interdiszciplináris kutatócsoportok is.

Magyarország sajátos helyzetben van például Nyugat-Európához képest a tekintetben, hogy nálunk jóval hosszabb ideig tekinthette elsődleges kutatási területének az „érintetlen”, „valódi” népköltészetet a folklorisztika. Ma már azonban vitathatatlanul szükség van arra is, hogy tudományszakunk sajátos módszereivel a jelenkori szóbeliség (és akár másodlagos szóbeliség) jelenségeit is megragadja; hogy a nagy elődök munkásságát merje kritikusan szemlélni, a szövegalakítási eljárásokat és más aspektusokat alaposan megvizsgálni, a nemesi szájhagyományt, közköltészetet és a populáris olvasmányokban közvetített populáris kultúrát merje „beemelni” egy interdiszciplináris diskurzus által a folklorisztikába. Mindezek vizsgálatában és a társtudományok képviselőivel történő együttműködés megalapozásában jelentős állomást jelent a bemutatott kötetsorozat, amelyet mindenkinek ismernie kell, aki ma folklórral (és irodalommal, vizuális kultúrával, történelemmel, zenével, nyelvvel) foglalkozik.

IRODALOM

- ALMÁSI István
2009 Szöveg és dallam egysége. In Szemerékényi Ágnes (szerk.): *Folklór és zene*. 13–24. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BATÁRI Zsuzsanna
2007 Reklámok – a „népi kultúra” motívumaival. In Szemerékényi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra*. 577–590. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BÓDIS Zoltán
2010 A nyelv határai – a magyar népmesék nyelvszemlélete. In Szemerékényi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. 71–80. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- CSÖRSZ Rumen István
2005 Csipkebokor, kormos agyag énekemet énekel. Közköltészeti cserefolyamatok Pálóczi Horváth Ádám Érthetetlen énekében. In Szemerékényi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 61–78. Budapest: Akadémiai Kiadó.
2007a Vizuális kultúra a kéziratos hagyományban (17–19. század). In Szemerékényi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra*. 151–169. Budapest: Akadémiai Kiadó.
2007b Történelmi hősök helyzetdaltai a 18–19. századi magyar közköltészetben. In Szemerékényi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. 123–138. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- DOMOKOS Mariann
2010 Közéltetések Arany László népmeseszöveg-koncepciójához. In Szemerékényi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. 297–312. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- DUKKON Ágnes
2010 A régi kalendáriumok nyelve. In Szemerékényi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. 227–245. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FEJŐS Zoltán
2007 A fotográfált folklór és a folklór jellegű fotográfia – a boldogi példa. In Szemerékényi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra*. 19–42. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FÜLEMILE Ágnes
2007 Imaginárius etnográfia: a „monstrum hominis” ábrázolásának narratív és képi hagyatéka,

- és a világ korai felfedezése. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra*. 87–119. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- GULYÁS Judit
2005 Népmese, bohózáti hősköltemény, (tündér)rege, mythos, monda, eposz. Műfaji kétségek a János vitéz 19. századi recepciótörténetében. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 193–227. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- GYÁNI Gábor
2007 Mítoszban, folklórban és történelemben elbeszélte múlt. A múlt többféle elbeszélhetősége: változó időbeliségek. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. 9–17. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HOBSBAWM, Eric
1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914. In Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás*. 12–197. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoportja.
- IANCU Laura
2007 A fotográfia és változó hagyománya a moldvai Magyarfaluban. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra*. 411–422. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- K. CSÍZY Katalin – KOVÁCS András
2010 Folklór és történelem. Szerkesztette Szemerkenyi Ágnes (recenzió). *Ethnographia* 121. 4. 396–400.
- KESZEG Vilmos
2005 Az etnográfiai leírás mint olvasmány a helyi társadalomban. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 315–339. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KRÍZA Ildikó
2007 Emlékezés, memorát, történelem. Adatok az 56-os folklórhoz. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. 532–544. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KÜLLŐS Imola
2005 Amade László verseinek folklorizációja. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 79–101. Budapest: Akadémiai Kiadó.
2007 I. Ferenc császártól Hruscovig. Történelmi korokhoz / személyiségekhez kapcsolódó imádság-parafrazisok. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. 422–439. Budapest: Akadémiai Kiadó.
2010 A műfaj, a nyelv és a stílus összefüggéseiről két számlalevél-paródia kapcsán. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. 263–275. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- LANDGRAF Ildikó
2005 A humor nyilai – Jókai anekdotái. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 246–255. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MIKOS Éva
2005 Szent Genovéva–Genoéva–Éva. Egy ponyvatörténet folklorizálódása Gyimesközéplekon. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 304–314. Budapest: Akadémiai Kiadó.
2007 Anonymus és a folklór, avagy esettanulmány arról, miképpen lett az ismeretlen mester műve mindenkié a 19. században. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. 102–122. Budapest: Akadémiai Kiadó.
2010 A folklór fogalma(i) avagy a kifejezés nehézsége. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. 59–68. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NAGY Károly Zsolt
2007 Verbális, mentális és reális képek egy lokális közösség identitás-konstrukciójában. Néhány felvetés a vizuális kultúra kutatásával, illetve a vizuális kultúrakutatással kapcsán.

- latban. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra*. 52–69. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NAGY Zoltán
- 2010 Tárgy, jel, jelentés. „Tárgy és folklór” konferencia Vaján, 2005. október 7–9. (recenzió). *Ethnographia* 121. 4. 393–396.
- OLOSZ Katalin
- 2005 Irodalom – folklór – közköltészet határán. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 40–46. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2007 Zörténelem, történetírás és a szájhagyomány. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. 336–341. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ORLOVSZKY Géza
- 2005 Micsoda madár. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 47–54. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PLÉH Csaba
- 2010 A nyelvtan és az emberi cselekvés szerveződése az egyszerű történet pszichológiájában. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. 29–39. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PÓCS Éva
- 2007 Kultusz, emlékezet, dekoráció. A házbelső díszítése Gyimesközéplekon. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra*. 382–410. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PÓCS Éva (szerk.)
- 2008 *Tárgy, jel, jelentés. „Tárgy és folklór” konferencia Vaján, 2005. október 7–9-én*. Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék.
- SÁRKÁNY Mihály
- 2007 A történelem mitikus magyarázata és szóban rögzítése a kikuju hagyományban. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. 323–335. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZEGEDY-Maszák Mihály
- 2005 Szájhagyomány és irodalom: kapcsolat vagy ellentét? In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 27–39. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZEMERKENYI Ágnes
- 2005 Előszó. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 7–8. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2007a Előszó. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra*. 7–8. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2007b Előszó. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. 7–8. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2009 Előszó. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és zene*. 9–12. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2010 Előszó. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. 9–12. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZILÁGYI Miklós
- 2005 Az „igaz” történet, az élettörténeti elbeszélés és a kortársi irodalom. Különös tekintettel Csalog Zsolt szépirói munkásságára. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 413–419. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2007 A motívum, a ritmus és a szimmetria Kordoványer János népművészeti ihletésű szönyegein. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra*. 514–524. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TÁNCZOS Vilmos
- 2010 Néhány képtelen székely proverbium képi háttéréről. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. 41–57. Budapest: Akadémiai Kiadó.

TÓTH Eszter Zsófia

- 2010 „Elmesélte nekünk, ...amikor először csalta meg a férjét”. A tabusítás szerepe az életútinterjúkészítés során történeti interjúkban. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. 441–448. Budapest: Akadémiai Kiadó.

VASVÁRI Zoltán

- 2007a Megöntözni a földeket. (Folklór elemek – a parasztság képe Bán Frigyes Talpalatnyi föld és Makk Károly Megszállottak című filmjében). In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra*. 552–576. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2007b Második világháborús hadifogoly-narratívák és a történelmi emlékezet. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. 440–451. Budapest: Akadémiai Kiadó.

VÖRÖS Boldizsár

- 2010 A „nagy Lenin”, a „nagy Sztálin” és a „naftalin. Hivatalos jellegű Lenin- és Sztálin-értékelések levelekben és viccekben. In Szemerkenyi Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. 415–422. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Katalin Vargha

FOLKLORE IN HUNGARIAN CULTURAL HISTORY

A SERIES OF INTERDISCIPLINARY CONFERENCES AND THE PERSPECTIVES OF HUNGARIAN
FOLKLORE STUDIES IN THE 21ST CENTURY

The Department for Folklore Studies of the Institute of Ethnology of the Hungarian Academy of Sciences (Budapest) led by Ágnes Szemerkenyi initiated a series of conferences in 2004 entitled *Folklore in Hungarian cultural history*. The main objective of the project was to reconsider the concept of and approaches to folklore involving representatives of folklore studies and the related disciplines. Five conferences were organised about the relationship of folklore and literature (2004), visual culture (2005), history (2006), music (2007) and language (2008). The paper presents the books edited from the papers delivered at the conferences. The five volumes consist of 157 articles on approximately 2000 pages providing a broad overview of contemporary Hungarian folklore studies. In these papers the major intersections of contemporary folkloristics stand out. Accordingly, the problems that researchers of folklore and the related disciplines investigate frequently are the concept of folklore, the boundaries of folklore (popular poetry, noblemen's oral tradition, urban folk art), authenticity and the invented tradition.